

UOT 81'28; 81'286

LEYLA SƏFƏROVA

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏKİ NEOLOGİZMLƏR VƏ ONLARIN NAXÇIVAN
DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİNDƏ ƏMƏLƏ GƏTİRDİYİ DƏYİŞİKLİKLƏR

Məqalədə yeni əsrin gətirdiyi yeniliklərlə bağlı olaraq müasir Azərbaycan dilinə daxil olan neologizmlər, onların dialekt və şivələrində təsiri, o cümlədən əmələ gətirdiyi dəyişikliklərdən bəhs olunmuşdur. Məqalədə göstərilmişdir ki, hər hansı bir ictimai, siyasi, iqtisadi, sosial quruluşla, eyni zamanda texnologiyanın inkişafı səbəbindən nəinki dilimizin lüğət tərkibinə, eləcə də məhəlli danışığına saysız-hesabsız yeni əşya və məfhumları ifadə edən söz və söz birləşmələri daxil olmuşdur. Yeni sözlərə dilimizin bütün sahələrində - məişət dilində, elmi dilidə, mətbuat, idarəetmə, iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı və başqa sahələrdə istifadə olunan leksikada, hətta ədəbi dilidə, dialekt və şivələrdə də rast gəlmək mümkündür. Neologizmlərin dilimizə daxilolma səbəbləri ilə yanaşı, daxilolma yolları da nəzərdən keçirilmişdir. Bildirilmişdir ki, neologizmlər dilimizə leksik, morfoloji, sintaktik və kalka (yamsılama) yolu ilə keçir. Ana dilimizə və onun məhəlli danışığına daxil olan yeni söz və ifadələrin müsbət tərəfi kimi qeyd olunmuşdur ki, neologizmlər dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsində böyük rolə malikdir. Mənfi cəhət isə ondan ibarətdir ki, yenilik deyib, hər sözü və ya ifadəni də lüzumsuz yerə danışığımızı gətirməklə dilimizi korlaya bilərik. Bu baxımdan neologizmlərin alınma sözlər olması mütləq şərt deyildir. Ana dilimizin daxili imkanları hesabına da yeni sözlərin yaranması mümkündür. Məqalədə o da qeyd olunmuşdur ki, bu gün yeni hesab olunan bir sıra söz və ifadələr hər hansı bir formasiyanın dəyişməsi, yaxud inkişafı nəticəsində sabah istifadədən qalaraq passiv leksik fonda keçə, arxaizmlərə çevrilə bilərlər.

Açar sözlər: neologizm, fəal söz fondu, passiv leksika, kalka yolu, ad sistemi, ümumxalq dili.

Dilin lüğət tərkibini təşkil edən sözün əmələ gəlməsi və inkişafı insan təfəkkürünün inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır. Dil insanın hər bir fəaliyyət sahəsi ilə əlaqədar olduğu üçün müxtəlif faktorların təsirindən bir sıra dəyişikliklərə uğrayır. Dövr, zaman dəyişdikcə dilimizin aktiv leksikasına yeni söz və ifadələr daxil olur və işləklik qazanaraq bir çoxları lüğət tərkibinə belə daxil olurlar. Ana dilimizin lüğət tərkibinə olduğu kimi, dialekt və şivələrimizin də tərkibinə yeni kəlmələr, yeni məfhumlar daxil olur. Dilçilik ədəbiyyatlarında neologizmlər (yunanca *neos* – yeni, *logos* – söz deməkdir) [2, s. 69] adlanan yeni sözlər dilə daxil olarkən bir qrup sözü istifadədən çıxarır ki, nəticədə həmin sözlər dilin lüğət tərkibini tərk edərək köhnəlmiş sözlər, yəni arxaikləşmiş sözlərə çevrilir. Yeni sözlərin dilin lüğət tərkibinə keçməsinin əsas səbəblərindən biri yeni yaranmış əşya və məfhumların meydana gəlməməsi ilə əlaqədardır. Nəticə olaraq köhnəlmiş, istifadə olunmayan əşya və məfhumları ifadə edən leksik vahidlər istifadədən qalaraq passiv leksikanın fonduna daxil olmaqla bəzən müxtəlif bölgələrin dialekt və şivələrində qorunub saxlanılaraq gələcək nəsillərə çatdırılır.

Neologizmlər yeni ictimai, siyasi, iqtisadi quruluşla, eyni zamanda, elm və texnologiyanın inkişafı səbəbindən də yarana bilər. Bu məqamda ümumxalq dili ilə məhəlli dialektlər arasında sıx əlaqəni görmək mümkündür. Belə ki, tarixi inkişafın müxtəlif dövrlərində insanların əldə etdiyi nailiyyətlərlə bağlı söz və söz birləşmələri ədəbi dilə daxil olur, dilin lüğət tərkibində qeyd olunur. Lakin ictimai formasiya dəyişdikdə həmin neologizmlər dildə, xüsusilə də dialekt və şivələrdə işlənmə fəallığını itirir. Məsələn, XX əsrin əvvəllərində Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra kolxoz və sovxozların yaranması, sosializmin qurulması özü ilə bərabər dilimizə *kolxoz, sovxoz, sosializm, beşillik plan, anbardar, aqronom, partkom, hektar, sentner, kommunist, traktor* kimi yeni söz və ifadələr gətirmişdisə, bu quruluş dağıldıqdan

sonra çevriliş, demokratiya, xalq cəbhəsi, müstəqillik, komməriya, bazar iqtisadiyyatına keçid, keçid dövrü, iqtisadi çətinlik, ticarət, ticarətçi, alış-veriş kimi yeni söz və ifadələr sürətlə ana dilimizə daxil olmağa başladı. Köhnə quruluş dialekt və şivələrimizə *qalxoz, safxoz, beşillix' plan, ambarçı/ambardar, ağranom, hekdar, sentiner, qamunis, traxdur/tıraxdor* kimi yeni sözlər gətirmişdisə, dəyişən formasiya öz təsirini dialekt və şivələrimizdə *demakratya, xalq cəbhəsi, cəbhəçilər, alver, alverçi, kammersiya, kamisyonnu/qəmsiyonnu (komməriya mağazası)* kimi yeni sözlərin dilimizin aktiv leksikasında işlənməyə başlamasına səbəb oldu. Təbii ki, yeni yaranan quruluş inkişaf etdikcə dilimizin aktiv leksikasına daxil olan bir çox sözlər yenə də öz fəallığını itirərək yeni sözlərlə əvəzlənməyə başladı. Bu özünü həyatın bütün sahələrində göstərir. Ədəbi dilimizin lüğət tərkibinə daxil olan neologizmlər həyatımızın bütün sahələrinə – məişətinə, iqtisadiyyatına, kənd təsərrüfatına, idarəetmə strukturlarına, hətta mətbuatına, o cümlədən ədəbiyyatına, dialekt və şivələrinə də nüfuz edir.

Məişət neologizmləri – yeni yaranmış məişət əşyalarının və məfhumlarının adlarını ifadə edən sözlərdir. Dilimizin tərkibinə daxil olmuş *mikrodalğalı soba, paltaryuyan, aspirator, ventilyator, qabyuyan, rəqəmsal soyuducu, split kondisioner, digital kamera, rəqəmsal antena, hd televizor, plazma televizor, uzaqdan idarə olunan telefon, pult, işıq kartı, qaz kartı, kontur, limit* və s. kimi yeni əşyaları və məfhumları ifadə edən sözlər yeni sözlərdir. Baxmayaraq ki, soba, paltaryuyan, televizor, telefon, antena kəlmələr dilimizdə XX əsrin ortalarından bəri mövcud olmuşdur, lakin yeni kəşflər əsasında təkmilləşdirilmiş bu əşyaların adları da yeni formatda neologizmlər kimi qəbul olunmalıdır. Bu əşyaların adlarına dialekt və şivələrimizdə *mikrovalnofka/mikrodalqa fırın, hava təmizləyici* mənasında *asbikator*, yaxud *vintilyator*, rəqəmsal soyuducu anlamında *digital xaladelnik/xaladennik, digital kamera, digital antina, eyts di televizor, plazma televizor, distançyonnu telefon, punt* şəklində rast gəlməkdəyik.

İdarəetmə sistemi ilə bağlı neologizmlər – yeni idarə sisteminin və bu sistemdə tutulan vəzifələrin yaranması ilə bağlı olan sözlərdir. Məsələn, *Prezident Aparatı, Milli Məclis, Ali Məclis, İcra hakimiyyəti, Ombudsmanlıq, Qeyri Hökumət Təşkilatı, Asan xidmət Təhsil Nazirliyi, Təhsil Şöbəsi, Asan xidmət, Texniki kollec, Tibb kolleci, Musiqi kolleci, lisey, öndər, prezident, icra nümayəndəsi, icra başçısı, aparat rəhbəri, ombudsman, millət vəkili, deputat, rektor, dəstək, dəstəkləmək* kimi nümunələri göstərmək mümkündür. İdarə və vəzifə adları ilə bağlı dilimizin aktiv leksik fonduna daxil olan bu sözlər dialekt və şivələrimizdə *prezdent aparatı, milli məclis, icra hakimiyyəti, ambusmanlıx, qeyri hökumət təşgilatı, asant/hasan/hasant xidmət, texniki kallec, tibb kalleci/metexnikom, uçiliş, liççey/lissey, prezdent, icra nüməəndəsi, icra başçısı, ambusman, depdat, rektor* şəklində təzahür etməkdədir. Bəzən isə müəssisələrin adları nitqi asanlaşdırmaq üçün qısaltmalara uğrayır. Məsələn:

Mən kimliyimi asannan aldım. (Mən kimliyimi Asan Xidmətdən aldım.)

Dayısı icrada işdiyir. (Dayısı İcra Hakimiyyətində işləyir.)

Rasim hərbidə oxuyur. (Rasim Hərbi Liseydə oxuyur.)

Kənd təsərrüfatı ilə bağlı yeni sözlər – kənd həyatına, təsərrüfata aid yeni sözlərdir ki, bunlara dialekt və şivələrimizdə *otdorğuyan<otdoğrayan*, sıxılmış ot bağlamı anlamında işlədilən *pres*, şəxsi təsərrüfat<şəxsi təsərrüfat, *pay torpağı, süni mayalanma, süni mayalanmış mal<süni mayalanmış inək, soyuducu ambar<anbar, topdançı, susəpən, parnik<istixana* kimi nümunələri göstərmək olar. Bəzi əşyalar da vardır ki, onları ifadə edən sözlər XX əsrdə yaranan dilçilik ədəbiyyatlarında neologizm kimi göstərilmişdir və bu gün həmin əşyalar istifadədən çıxmadiğı, kənd təsərrüfatında çox sıx istifadə olunduğu üçün həmin sözləri

neologizmlər kimi qeyd edə bilərik. Bunu *kombayn* sözünün misalında görmək mümkündür. Ən son dövrlərə aid, xüsusilə Naxçıvan Muxtar Respublikasında ənənə halını almış festival-lardan biri olan “Ailə Təsərrüfatı Festivalı” ilə əlaqədar olaraq yeni söz birləşməsi, “*ailə təsərrüfatı*” ifadəsi yaranmışdır. Bir ailənin öz təsərrüfat imkanlarından istifadə edərək hazırladığı məhsulları danışq dilində “aylə təsərrüfatı” adlandırırlar. Məsələn, mağazada gördüyümüz mürəbbəyə baxıb satıcıdan soruşduqda ki, “Bu hara istehsalıdır?”, “Aylə təsərrüfatıdır” cavabını ala bilirik.

İqtisadiyyatla bağlı yeni sözlər – İqtisadi tərəqqi ilə bağlı dilimizə daxil olan yeni sözlərdir. *Şirkət, firma, MMC (Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət), menecer, biznesmen, ekolojiya, spiker, investisiya, birja, özəlləşdirmə, barel, unsiya, kredit götürmək<dövlətdən pul götürmək, səhm/pay, əmanət, qaranti<zəmanət, kart, ödəmə kartı, maaş kartı, bonus, aksiyon<auksion, barter, pul köçürmələri pul transferi, bazar iqtisadiyyatı, inhisarçı* kimi söz və ifadələr buna misal ola bilər.

Mətbuatla və sosial şəbəkələrlə bağlı yeni sözlər – son dövrlərdə mətbuatda yaranan və istifadə olunan, o cümlədən sosial şəbəkələrlə bağlı istifadə olunan söz və ifadələrdir. Bu baxımdan *canlı yayım, gündəm, şou prqram, şoumen, sənətçi, bloqker, admin, durum/heka-yə/stori, paylaşım, status*, sözləri ifa olunmayan hazır mahnı musiqisi mənasında işlədilən *minus*, canlı ifa olunmayan musiqi anlamında *fonoqramma<fanaqram, mətbuat toplantısı, teleməkan, idman kanalı, mədəniyyət kanalı, uşaq kanalı, TV/televiziya<tivi, pop musiqisi, anons* kimi nümunələri göstərə bilirik.

Yeni sözlərlə əlaqədar müşahidələr göstərir ki, müxtəlif sahələrə aid əşya və hadisələrin yeni sözlərlə adlandırılması öz əksini daha geniş və sistematik şəkildə mətbuatda tapır [3, s. 265].

Elm və təhsillə bağlı yeni sözlər – Dünya tələblərinə uyğunlaşdırılmış innovativ təhsil sisteminə keçidlə və məlum koronavirus pandemiyasının yaratdığı çətinliklərlə əlaqədar olaraq çox böyük sürətlə dilimizə yeni sözlərin axımını müşahidə etmək mümkündür ki, *bolonya sistemi>baloniya, kurikulumk>urikulum, lisey>liççey, gimnaziya, bakalaviatura, magistratura, doktorantura, fəlsəfə doktoru, test, lisininq (listening)<dinləmə, rayting (writing)<yazma, ridinq (reading)<oxu/oxuma, spiking (speaking)<danışq, mik<MIQ/Müəllimlərin işə qəbulu, sertifikatıya, sınaq imtahanları, imtahan nəzarətçisi, summativ qiymətləndirmə, böyük summativ qiymətləndirmə, kiçik summativ qiymətləndirmə, elektron lövhə, elektron körpü, filologiya>filalogya, geologiya>gialogiya, qrammatika>qramatika, apostrofa>pasdrof, dialekt>diyalek, onlayn dərslər, distant təhsil tivi>disdant təhsil, yoxlama işi mənasında kolloquium>kallequm* kimi söz və ifadələr bu qəbildəndir.

Sağlamlıq və gözəlliklə bağlı yeni sözlər – tibbin və texnologiyanın sürətli və davamlı inkişafı ilə əlaqədar olaraq dilimizə daxil olmaqdadır. Nümunə olaraq, *tibbi sığorta, fizioterapiya, spirometriya, KT (Kompüter Tomografiyası)<kate, MRT (Maqnit Rezonans Tomografiyası), Rentgen, USM (Ultra Səs Müayinəsi), botoks, keratin, qel, şellak, epilyasiya, estetik əməliyyat, korona, covid 19, infeksiya, dezinfeksiya, dezenfektan, tibbi maska, vaksin/peyvənd, analiz vermək* kimi sözlər gündəlik istifadəmizdə olduğu üçün dialekt və şivələrımızdə *sığorta, fizioterapiya, kate, emerte, uzi, rengen, estetik əməlyat/aperasiya/apres, karona, dizinfeksiya, vaksin, test elətdirməx* şəklində təzahür etməkdədir.

Texniki avadanlıqlarla bağlı yeni sözlər – dilimizdə kifayət qədər çoxdur: *monitor<manitor, adapter<adapdor/adapdır, modem<madem, fayl, printer, skaner, noutbuk<notbuk, disket, CD (Kompakt Disk)<sidi, flaş kart<flaşqa, vayfay (wifi), parol/şifrə, zəmanət<qarantiya/qaranti, smart telefon<smarfon, meqabayt, sayt, fayl, internet* və s. Son

zamanlarda dilimizə bir sıra yeni əşya və məfhumları ifadə edən maraqlı sözlər daxil olmuşdur. Misal olaraq həm elektriklə, həm də yanacaq ilə işləyən avtomobillərin icadı dilimizə *hibrid maşın* birləşməsinin daxil olmasına səbəb olmuşdur. Bununla yanaşı, bir ildən artıq müddətdə məlum koronavirus pandemiyası səbəbindən respublikamızın bir sıra müəssisələrində keçirilən iclaslar onlayn formada təşkil olunmaqdadır. Bu zaman tədbirin onlayn təşkil olunması, istifadəçilərin tədbirə qoşulması, eyni zamanda uzaqlaşdırılması, məlumatların redaktəsi hüququna malik olan şəxs – bir sözlə, tədbirin onlayn təşkilatçısı mənasında yeni kəlmə, *moderator* sözü dilimizə daxil olmuşdur.

Müharibə ilə bağlı yeni sözlər – Hər kəsə məlum olduğu kimi, 30 ilə yaxın idi ki, mənfur düşmənlərimiz vətənimizə qarşı ərazi iddiaları irəli sürərək, tarixi torpaqlarımız olan qərbi Azərbaycandan azərbaycanlıların köçürülməsini həyata keçirmiş, zaman-zaman strateji marağı olan bəzi dövlətlərin dəstəyi ilə ölkəmizin ərazisinin 20%-dən çoxunu zəbt etmiş, bir çox dəhşətli qırğınlar törədərək həmin ərazilərdə yaşayan əhalini öz yurd-yuvalarından didərgin salmışdı. Bu hadisələrlə əlaqədar olaraq dilimizə saysız-hesabsız sözlər daxil olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin sözlər bizim leksikonumuzda mövcud idi, lakin qeyd etdiyimiz nüanslarla əlaqədar olaraq həmin sözlər dilimizdə daha fəal işləklik qazanaraq dildə yeni ahəng və çalar əmələ gətirmişdir. *Şəhid, qurban, düşmən həmləsinə tuş gəlmək, qaçqın<qaşqın, köçkün<köçgün, didərgin, müvəqqəti köçkün, müvəqqəti yaşayış yeri, qaçqınlıq statusu<qaşqınlıq statusu, deportasiya<departasiya, qırğın, soyqırımı, faciə, işğal<işqal, vandallıq/vandalizm, əliyalın, vətən həsrəti, atəşkəs, atəşkəsi pozmaq, düşmən tərəfi susdurmaq* kimi işlənmə fəallığı qazanmış sözlər mətbuatı, efiri və gündəlik həyatımızı tamamilə zəbt etmişdi.

Lakin 2020-ci ildə bu müharibəyə ölkə başçısının apardığı ağıllı siyasət nəticəsində, Ali baş komandan və yenilməz ordumuzun sayəsində son qoyulması, zəfərlə nəticələnən 44 gün davam edən qızğın müharibə və nəticədə əldə olunan sülh ana dilimizə yeni terminlər və şüarlar gətirdi. *44 günlük müharibə, müzəffər, şücaət, əzm, qüdrətli, ədalət, zəfər, qələbə, dron, pua, informasiya müharibəsi, siyasət meydanı, dəmir yumruq, iti qovan kimi, Azərbaycan ordusu, müzəffər Ali baş komandan, rəşadətli Azərbaycan ordusu, mübariz əskərlər, delimitasiya* kimi söz və ifadələr, *o cümlədən Qarabağ Azərbaycandır! Qarabağ bizimdir, bizim olacaq! Ən böyük əskər bizim əskər! Biz Şuşaya qayıtdıq! Şuşa, biz gəlirik! Vətən sağ olsun!* kimi şüarlar da gətirdi.

Hərbi ilə əlaqədar yeni sözlər – əsasən dilimizə sovet rejimi süqut etdikdən və ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra daxil olmağa başlamışdır. Çavuş, zvaniya<rütbə, baş çavuş sözləri bu qəbildəndir

Göründüyü kimi, müxtəlif səbəblərdən dilimizə daxil olan neologizmlər həyatımızın bütün sahələrində özünü qabarıq şəkildə büruzə verməkdədir. Gətirilən nümunələrə diqqət edərkən məlum olur ki, neologizmlər istər dilimizin lüğət tərkibinə, istərsə də dialekt leksikasına daxil olmuşdur. Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, neologizmlər təkcə ümumxalq dilinə, yaxud dialekt və şivələrə deyil, eyni zamanda ədəbi dilimizə də daxil olmuşdur. Modernizm və postmodernizm cərəyanlarının sürətlə ölkəmizdə yayılması və inkişafı özü ilə bərabər dilimizə bir sıra yeni sözlər gətirmişdir. Misal olaraq, naxçıvanlı yazar Nərgisin (Nərgiz İsmayılova) əsərlərindəki *itirilmişliklər, ulduz-ulduz ağlayır, üst-başından "kaş"lar tökülə-tökülə* [4] və s. ifadələr fərdi neologizmlərdir. Bununla bərabər, hər bir şair, yaxud yazıçı öz tərzini yaradarkən əsərlərində özünəməxsus söz və ifadələr işlədir ki, bunlar

da neologizm kimi ədəbi dilimizə daxil olur. Naxçıvanlı şair Elxan Yurdoğlunun əsərlərindəki *dostlar yarpaq-yarpaq töküldü məndən, həsrətimdən öpərsən, payız kimi sevirəm* [5, s. 25, 40, 66] tipli nümunələri də fərdi neologizm kimi qəbul etmək olar.

Yeni sözlərin ümumxalq dilimizə, ədəbi dilimizə və eləcə də, dialekt və şivələrimizə müəyyən səbəblərdən daxil olduğunu qeyd etdik. Vurğulamaq lazımdır ki, neologizmlərin dilimizə daxil olması müxtəlif yollarla baş verir: dilin daxili imkanları hesabına dilə daxil olan yeni sözlər və alınma sözlər hesabına. Dosent Nuray Əliyevanın da qeyd etdiyi kimi, müasir Azərbaycan dilinə alınma sözlər hesabına keçən neologizmlərin böyük bir qismi Türkiyə türkcəsindən gəlir [1, s. 25].

Dildə onun öz materialı zəminində yaranan və lüğət tərkibinin zənginləşməsinə səbəb olan sözdüzəltmə qaydaları dilin daxili inkişaf qanunları ilə bağlıdır. Hər bir nitq hissəsinə daxil olan söz qruplarının konkret məzmunu, qrammatik forması, sintaktik quruluşu və bunların hər biri ilə əlaqədar olan sözdüzəltmə qaydaları da vardır [6, s. 114]. Dilin daxili imkanları hesabına daxil olan yeni sözlər 4 yolla yaranır:

Leksik yolla – qaçqın, qırğın, işğalçı, sələmçi, rəşadətli, əzəmətli, zərərverici

Morfoloji yolla – avantürist, vandallıq, ombutsmanlıq, texniki, seçki

Sintaktik yolla – yangınsöndürən, atəşkəs, işğalçılıq siyasəti, əliyalın, dəftərxana, hündürmərtəbəli, seçki marafonu, ümummilliyət, ümumbəşəri, uzaqgörən, məqsədyönlü, çoxbilmiş, paltaryuyan, qabyuyan, çoxmədəniyyətli, Yeni Azərbaycan Partiyası, Xalq Cəbhəsi, Vətən Müharibəsi, Milli Qəhrəman, Şərəf Ordeni, Tərəqqi Medalı.

Kalka (yamsılama) yolu ilə – medsestra/tibb bacısı, novosroyka/yenitikili, probka/tıxac, ministr/nazir.

XX əsrdə kitaba və ədəbiyyata maraqla əlaqədar olaraq da dilimizə bir çox yeni sözlər daxil olmuşdur. Bu sözlər sırasında insan adları xüsusi çəkiyə malikdir. Belə ki, Cəfər Cabbarlının yazmış olduğu əsərlərdən təsirlənərək Azərbaycanda çoxsaylı ailələr öz övladlarına *Oqtay, Aydın, Sevil, Yaşar, Güliş, Elxan, Gültəkin, Solmaz, Gündüz* kimi adlar qoymuşdur. Lakin bu dəb artıq XX əsrdə qalmışdır. Texnika əsri olan XXI əsrdə isə insanlar övladlarına ad seçimi edərkən, əsasən, seyr etdikləri əcnəbi ölkələrin telekanallarında efiyə gedən verilişlərdən və filmlərdən təsirlənərək müxtəlif film obrazlarının, yaxud televiziya ulduzlarının adlarına müraciət edirlər. Milli özümüzün əsasını təşkil edən ad sistemimizi qorumaq məqsədilə dövlət strukturları müəyyən qədər iş aparsa da, *Ayla, Aylin, Cansu, Elina, Selenay, Serenay, İzabel, Janna, Raul, Diana, Sabrina, Alper, Işılay, Elton, Tuqay, Eif, Esma* kimi əcnəbi adlar ad sistemimizə daxil olmuşdur.

Bununla yanaşı, Sovet rejiminin dinlə bağlı yaratdığı məhdudiyətlər müstəqillik illərində tamamilə aradan qaldırıldığı üçün, ölkədə din azadlığı geniş vüsət almışdır. Gənc ailələr övladlarına dini adlar verərək köhnəlmiş hesab olunan *Yusif, Zəhra, Məhəmməd, Fatimə, Əli, Hüseyn* kimi bir çox adlara yenidən fəal işləklilik qazandırmışlar.

Bu baxımdan qalibiyyətlə nəticələnən Vətən Müharibəsindən sonra övladlarımıza Mübariz, Qəhrəman, Qalib, Rəşadət, Müzəffər, Qüdrət, Ədalət kimi adların qoyulması daha məqsədəuyğun olardı.

Ədəbi dillə məhəlli danışq dilinin neologizmləri qəbul etmə prosesi bir-biri ilə o qədər sıx bağlıdır ki, bəzi hallarda yeni sözlər ədəbi dilə daxil olub, müəyyən tarixi dövr keçdikdən sonra dialekt və şivələrdə yaşadıılır, bəzən isə bu əksinə baş verir. Yəni neologizm kimi həm ədəbi dilimizdə, həm də dialekt və şivələrimizdə işlədilərək, müəyyən bir müddət sonra

arxaikləşib dialekt və şivələrimizi tərk edən sözlər ədəbi dilimizin lüğət tərkibində qalmış olur. Neologizmlərin dilimizə, eləcə də dialekt və şivələrimizə axınının mənfi və müsbət tərəfləri mövcuddur. Bununla bərabər, qeyd etmək lazımdır ki, yeni sözlərin dilə daxil olması həm də onun lüğət tərkibinin zənginləşməsində əhəmiyyətə malikdir. Gətirilmiş faktlardan da görüldüyü kimi, neologizmlərin əksəriyyəti çağdaş dilimizə əcnəbi dillərdən keçmişdir və əsasən olduğu kimi də işlədilməkdədir. Lakin bir çox əşya və məfhumlar vardır ki, biz onları öz dilimizin imkanları hesabına söz yaratmaqla ifadə edə bilərik. Buna misal olaraq, ingilis dilindəki *roller skate* sözü bu əşyanı istifadə edən insanlar tərəfindən türkiyə türkcəsində işlədilən *paten* kimi ifadə edilir. Halbuki bu əşyaya öz dilimizin imkanları daxilində *təkərli ayaqqabı*, yaxud *təkərli çəkmə* də deyə bilərik ki, nəhayətində həm dilimizin lüğət tərkibini zənginləşdirmiş olarıq, həm də dilimizə yad kəlmələrin axınının qarşısını almış olarıq. Bundan başqa, bəzi sözlər də vardır ki, onların Azərbaycan dilində qarşılığı ola-ola biz həmin sözlərin əcnəbi dildəki qarşılığından istifadə etməklə dilimizi lazımsız sözlərlə doldururuq. Məsələn, ana dilimizdə “*saxta*” sözü var ikən ingilis sözü olan “*feyk*”, “*amal, əqidə*” sözü mövcud ikən “*kredo*” kəlməsinin işlənməsi “*dəbli görünmək*” məqsədi daşısa da, dilimizi ağırlaşdırır.

ƏDƏBİYYAT

1. Aliyeva N.Y. Nahçıvan ağızlarının sözcük bilimi. Ankara: Gece Akademi, 2019, 178 s.
2. Cəfərov S.Ə. Müasir Azərbaycan dili – Leksika. Bakı: Şərq-qərb, 2007, 192 s.
3. Həsənov H.Ə. Müasir azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2005, 452 s.
4. Nargis (Nərgiz İsmayılova). Qardələn. Bakı: Xan, 2016, 213 s.
5. Yurdoğlu (Məmmədov) E. Ulduz çoxluğu qədər təklük. Naxçıvan: Əcəmi, 2018, 96 s.
6. Məmmədov N., Axundov A. Dilçiliyə giriş. Bakı: Maarif, 1980, 315 s.

Leyla Safarova

NEOLOGISMS IN THE AZERBAIJANIAN LANGUAGE AND THE CHANGES THEY CAUSED IN NAKHCHIVAN DIALECTS AND ACCENTS

Connected with the innovations of the new era the neologisms the Azerbaijan Language includes, their influences to our dialects and accents, also the changes they cause are touched dealt with the paper. The paper touches upon in consideration of any public, political, economic, social system and development of technology as well; tremendous number of words and expressions reflecting new things and notions came not only in the word stock but also in the local dialects. New words can be come across in all fields of the language – in the language of daily speech, science, media, ruling, economy, agriculture and other fields, and in the literary language, dialects and accents as well. Besides the coming reason of the neologisms in our language the coming ways were looked through. It was noted that the neologisms are included the language in lexical, morphological, syntactical and calque way. As the upright of new words coming in our mother tongue and its local dialects the great role of neologisms enriching the word stock of our language is stated. And the downside is that if we excessively enter any word or expression to our language considering it innovation we can spoil it. In this point of view, it is not of something the neologisms to be borrowings. The new words can be

created according to the inner possibilities of our mother tongue. It is also noted in the paper that a number of words and expressions considered new today can leave out to the passive lexical fund and can become archaisms as a result of any formation change or development in the next period.

Keywords: *neologism, active word stock, passive vocabulary, calque way, public language.*

Лейла Сафарова

НЕОЛОГИЗМЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ И ИЗМЕНЕНИЯ, ВЫЗЫВАЕМЫЕ ИМИ В НАХЧЫВАНСКИХ ДИАЛЕКТАХ И ГОВОРАХ

В статье рассматриваются неологизмы современного азербайджанского языка в связи с нововведениями нового века, их влияние на наши диалекты и говоры, а также вызываемые ими изменения. В статье показывается, что в связи с изменением социальных, политических, экономических структур, а также с развитием технологий не только в словарный состав нашего языка, но и в местную речь вошло бесчисленное количество новых слов и словосочетаний, выражающих новые вещи и явления. Новые слова можно встретить во всех областях нашего языка – в повседневном языке, в научном языке, в лексике, используемой в прессе, управлении, экономике, сельском хозяйстве и в других областях, даже в литературном языке, диалектах и говорах. Наряду с причинами появления неологизмов в нашем языке рассматриваются также пути их образования. Утверждается, что неологизмы приходят в наш язык лексическим, морфологическим, синтаксическим путями и путём калькирования (подражания). Отмечено, что положительным аспектом включения новых слов и выражений в наш родной язык и в его местный диалект является то, что неологизмы играют большую роль в обогащении словарного запаса нашего языка. Отрицательной стороной является то, что мы можем испортить свой язык, считая новые слова или выражения нововведением и добавляя их без необходимости в нашу речь. С этой точки зрения для образования неологизмов заимствование не является единственным способом. Создание новых слов возможно также благодаря внутренним возможностям нашего родного языка. В статье также отмечается, что ряд слов и выражений, которые сегодня считаются новыми, в результате любого изменения формации или в результате развития, завтра могут выйти из употребления, превратиться в пассивный лексический фонд или стать архаизмами.

Ключевые слова: *неологизм, активный словарный фонд, пассивная лексика, путь калькирования, общенародный язык.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 29.06.2021

Son variant 27.07.2021